

Ե Ղ Ի Շ Է

ՔՆՆՈՎԱԾ ՄԱՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՂՈՒԹ Ը.

§ 1. ՎԱՐԳԱՆՆԵ ԿԹՈՒԹԻՒՆԸ

Այս խորագրին սակ մասնակիչ բնեւ կ'ուզեմ այն առանին դաստիարակութիւնը, զոր տալին Վարգանի՝ իւր Մեծ Տայրն՝ Սահակ, եւ մայրը՝ Սահականոջը, որ անարարկոյս արժանի գուտան էր իւր շօր:

Իշխանազուններու կրթութիւնն առ հասարակ, մանաւանդ ապրճարարական հրահանգներ՝ ժամանակին բնականով, միավարութիւն, նեատաճութիւն, որս, յանձնուած էր սնացոյններու, գոսպորակներու, լուրջերու կամ լուրջներու, գոյնոյններու: Վերջիններս մանաւանդ ամեն վայրկեան կ'ընկերասային կամ կը հետեւէին իրենց յանձնուած իշխանիկներու: Նոյն իսկ պատանդի ժամանակ. գայեակներ՝ իբր խնամակալ՝ ամէն ինչու, ամէն հակողութիւն անձնագրութիւն իսկ չէին ինչայր, ասոնք միշտ ընտիր խորհրդականներ եղած են իրենց իշխանիկներուն:

Մամիկոնեանց մէջ սակայն գայեակներէ աւելի ծնողքի դաստիարակութիւնն իւր յատուկ գրոշմ ունի. այս կէտը զօրեղացեալ կը շեշտենք մանաւանդ՝ երբ խնդրը Մեծն Սահակի թոռներուն վրայ է:

Մեծ մարդը՝ արդէն ուսեալ, գիտուն, ջարդարեալ, կենցաղաբեալ անձնաւորութիւն մը՝ ծնեալեւոր գուրգուրանքով կը գգուի իւր ծերութեան միտթարութիւնները, եւ այս շինչ այն ստան, ուր հոյ գրականութեան ծաղկումը սփռուած էր ամբողջ մը բերած էր պատուական ծերին խնայեցներուն: Անոր թոռները, մանաւանդ Վարդան, բարեբառակի զուգարիութեան, ազգի մը համար ամենէն նշանաւոր գարագուռի համարուած՝ սովորէն ժամանակի մը բարիքը վայելցին. իրենց պատանի ծաղկումը՝ գրական ծաղկումի մէջ զարգացաւ, բնիկ մասնագրութեան մ'ամենէն հարագառ դաստիարակութիւնը անոնք տանին՝ նոյն ինքն հնարիչ վարպետներու ձեռքով:

Պատմական կեանքի մ'ամենէն հետաքրքրական մէկ կողմն է այս որ երբեք պատահած ըլլայ տիեզերական պատմութեան ամենէն նշանաւոր դեմքերուն: Ենդիբը այն չէ որ Վարդան՝ ճակատակիրը հարուածող այս զէպքին մէջ մեծ, բարձր կը կանգնի, իւր կեանքը նշանաւոր կնիք մ'ալ կը կրէ, որովհետեւ Մամիկոնեան տահմին ուրիշ ներկայացուցեչներն ալ նոյնքան մեծ, նոյնքան

1 Պատմութեան պահած քանի մը թանկագին հետքեր կը ցուցնեն թէ գոյեութիւն դիտեսն կապուած էին իրենց ինչպէր վայելող նախորդներուն, նոյն իսկ թագաւորներուն: Առանց ուրանալու չոր կամ գուռան գայեակներու գլուխիւնը կը տեսնենք Գրատատման մը, թաւ. հասարակ, Արշակ մեծ՝ Անյուշ բերդի մէջ եւ Խուրճը՝ Պատմարականս մաս (Քուչ. Ե. է. - Փրպ. էջ 434, 437, 454-55 եւայլն):

բարձր են առանց վերածնական եւանդին թարմութիւնը ծծելու, այլ՝ Վարդան գարուն արժանի ծնունդն եղաւ: Եւանդ մը՝ կրօնի եւ գրականութեան ամենէն առջ երկուներէն մէջ, ուր իսկ գտաւ իւր սնունդը, սըղոսակ, հզոր, կարող մեղքերով Համբուած: Վարդան՝ անմիջապէս նստիւթաւու պատրաստուած սիրտ մը զգաց իւր շունչին սակի:

Այդ պատրաստ սիրտը Մեծն Սահակ գրաւ իւր թոռան մէջ. այս մեծ մարդը որ համակ սիրտ մ'էր իւր ազգին համար, այն ծիպար եկեղեցեկանը, որ բրաւ ինչ որ չկրցաւ ընել երբեք ամբողջ նախարարական ոյժը կամ թագաւորը, մասնաւոր անոնք, որ իւր ժամանակին հանդիպեցան իրով թագաւորեցին, Մեծն Սահակ մարմնացումն է որտի եւ մոգի րովանակ ոյժերուն, կրօնի եւ ազգութեան բոլոր թափանցիկութեան մարմնացումը Մեծին, Նուիրումի, Արովին, Գորովին, Գառաւառներին, Աղթթին, որք զահեցին զինքն միշտ երբեքտարաք եւ հաստացին «ի յերկար ծերութիւն»: Այս մարմնացումի մէկ ցուլն է Վարդան՝ Մամիկոնեան արիւնի մէջ մարմնացած:

Մեծ Հայրապետը՝ Մեծ Վարգապետին հետ հոյուն գրական կեանքն ալ կազմակերպելէ յետոյ՝ կարծես Մեսրոպին թողուց զարգացումը ու բարգաւաճումը այն գործին եւ ինքն իւր աչքը գարգուս աստուծուցն կրթութեան այն Յոհմին, որ ազգին համար պարզաւ մ'եղաւ սկիզբն ի վեր եւ որ քիչ յետոյ հրաշքներ պիտի գործէր: — Թերեւս Մեծն Սահակ ալ, Մեծն Ներսէսն յետոյ, իւր արիւնք միացուց Մամիկոնեանց, այս Յոհմին Տայրենագործութեամբ փոխարինելու այն կուրուստը, զոր քիչ յետոյ պիտի ունենար հայ արքունի հրիզոնի՝ արշակունեաց ծիրանիին սեւացումով՝ մերկայոյց միջին անգրէ բռնուած վերջալուսի պէս: Մեծն Սահակ իւր ունէր զպոլ կը տեսնէր արցունքի եւ հեկեկանքի ողորդին մէջ (Փրպ. էջ 54-56) թէ արքունի մահանք, թէ քահանայական «բնիկ հայրենի», ճոկանք ճակատագրապէս կ'իշխային. մին՝ չկանգնելու համար, իսկ միւրը՝ ուրիշ մեղքերու յանձնուելու համար: Այս նախատեսական յափշտակութիւններու ապահովում մէջ էր որ, ինչպէս կը սիրեն հաւատալ, իւր մեղքով նարտեց Համագոսպի եւ Սահակա նուշի զուլիններ: Օրհնեալ պսակ. սրշափ արդեք արցունք թափեց պատուական ալեւորը՝ երբ իւր արտաբառն օրհնութիւնները առաւ անոնց, երբ Երևանկին օրհնեալք մը մընջեց եւ Երկնքի գուլթը մաղթեց ծաղկի ամոններու. նա որ միշտ կը խաղկէր, կու լար սեպական նրբագրացումներով բնկուսումը՝ «վան չլինելը... արու որդի» (Փրպ. էջ 86), եւ միայն իւր Սահականուշին կը սպասէր բողոքի մ'ընթերցելու. եւ ահա Վարդան, զբողջարդ կը բացուցի, կը ժպտէր Սահականուշի առաջարկ իւր շօր գերարտաք արքունի եւ Անոր մտայնութեանը հանդարտեցնելու համար:

Այս փնտրանքի մէջ, ուրեմն, շատ բնական էր որ Մեծն Սահակ իւր թոռնիկներու տար կրթութիւն մը, որ յարմար իւր ամենէն մեծ նպատակին: Եւ երբ կորին գիտմամբ մասնանիչ

կ'ենե սո պարագան թէ Մեծն կոչուի սոսուել ժամկոնեանց կրթութեան դիտ ևս տար, գիրքին է շքանեւ թէ Վարդան ինչ որպով գործեց յետոյ: Մեծն Սահակն սգին կը զսպանակէր Սպարապետի բարոյական, ճշմարտ քրիստոնեական սյծը, նա արգէն ազգին նուիրում էր: Վարդան՝ երկր տարինքն մինչեւ 428՝ շնչեց իր ճշմարտ հասը. անոր հովանաւորումով գործեց, պաշտօններու բարբառացաւ: Միշտ յեղանգեց թէ ինքն որքով պարտական էր Ասոր:

Վարդան՝ ընտիր ասիկանքն օւնեցաւ ցուցնելու թէ իւր հուսով սոսուելուդե իրեն սուած կրթութիւնը այնչափ հաստատուն էր որքով իւր սուպարեզին հրահանգեցին: Ուսած էր նա քրիստոնեութիւնը եւ պարծանքով կը յայտարարէր զայդ. — «Բաւ մըն. ոչ զվերադարձութեան եւ զհասարակ Ուեարարանն, զոր ստացոյ եւ հասարակաց յն ճշմարտ համ ի՛մ Յեր Սահայ մերեկն յիննդ. — «յոյ հե՛սա ք եւ ընդէկ իրոց խորագրութեանն՝ սոսուել իրատեալ է սուրբ հայրադո՛րին է Սահայոյ է հասոյն իւրե՛րդ. — զէ եւ ինն իոյ տեղով էր է լանդոննէն իւրմ ասոր Կոստանդնուք, Եւն (տե՛ն Փրպ. էջ 136, 146—147, 149—150, 163. — Եղեղն էջ 81)՝:

Վարդանի մն մի խօսքը կը մասնն թէ ինքն չարապետի թու մ'է: Ի՛նչ պարզութեամբ արեւոք կ'ուսուցանէր Սրբազան ծերանին իւր նոր թարգմանած Աւետարանը իւր թոռնակին: Եւ ի՛նչ արդեցութեան ասկ կը իւրացնէր զայն Վարդկան: Ի՛նչ զգածումներ կը պարտէին սպասու զայ սպարապետին սիրտն ու հոգին:

Վարդանի մը՝ Սահականուշի՛ մայրնի՛ն

Ի Հուսարի մասն կարեւոր դիւանը անհրաժեշտ են միշտ քրիստոնէին Համբ. Վարդան անշուշտ ասիք իմանքով հմտացած էր անոց: Հին ժամանակներ՝ յայտն է որ դրէկարպուլ անտակ անտակ ժամութիւն՝ մասնուանց կրօնական իրերու վնայ, բարբ զատուցողին մտանկ էր: Մեր նշանական պատահական էկեր կը ցուցնեն թէ Վարդանի հմտութիւնը լաւ քրիստոնէական, բարեպաշտ եւ ակնկէջ հեղանակն է՝ անկեր. Եւ անշուշտ այդպէս պէտք էր ըլլալ: Յետին գարեբուն, սպկան, քանի կրօնական պարզ Հուսուողները զաւանդարանական կնիքներով իրթնացան՝ բարբ զատուցողի անհատութիւններով շքեկեցան այդ բնագոյնի հոգեմբ. որովհետեւ Կոստանդնուքն էին ժողովներու մասնակից: Ըստ կենտ կամ պէտ երեւո՛ւմ ծանր էր: Այս երեւոյթը Քիւղանիանի մէջ ասիք մեկնորոգած էր եւ անից կ'սպէր մեր իշխաններան. Կայսերը հոս ստուածարաններ էին: Մեր ուսուցարան գարան թե՛ղու Բ. վիճեց. Եւ կրօնման քահանայ մ'էր, եւ վառ կառավարող մէ: — Հայ իշխաններու մէջ անեցանք իշխան մէ՛ Սմբատ Ասպետ Քիւղան, որ իւր յոյն ստուածարան՝ Ստեփանոս Սիւնեցին հայ մտքով եկեղեցականը՝ պատանակեց իւր բնագոյնական վիճակ մէջ. յայգութիւնը իշխանին էր եւ Ստեփանոս Քիւղանիանի կը դիմեր փոխով յոյն ստուածարան մ'ըլլաւ (Օրբլ. Ս. Լու՛ 4 Հմտն. վերեւ. Ս. Կիրք էջ 99-99): — Դեռ կործնե մը ակնթիկն կը խօսին հայ ստուածարան ամբարներու պատգաճերը (7):

Եւ Շուշան ալ դրան էր այդ անուշը (Հնոց Մտքը էջ 81): Սահականուշ Ե ճիշտ, թէ՛ւ Լու՛ Եւնու՛ ալ կոյ՛ իսկ Շուշան կամ փաղաքշական անուն մ'է կամ պարզապէս սխալ մէ. լաւ եւս շինթում մը Վարդանի դուստր Շուշանի հետ (տե՛ն էջ 327 եւ հետեւ):

Գուրգուրանքն ալ անշուշտ աստինն գատարարականութեան խմորն եղաւ: Արգարեւ նորա կեանքը անձանց է պատմութեան, որովհետեւ մեր պատմագիրները եթէ բարբովին զանց կ'ընեն նոյն իսկ պատմական անձնաւորութեանց կեանքը, գէթ հայ Յիկիններու պատմականները հազիւ կը դրանէ անոց աշխարհութիւնը՝ անունն մը յիշատակութեամբ եւ այդ՝ նշանաւոր պարագայի մը մէջ: Արեւելեան ազգերու արհամարանքը կնոջ դէմ եւ կիներու պրոջուած վիճակը թէ՛ ասն եւ թէ՛ ընկերութեան մէջ՝ նոյնութեամբ կը պատկերանայ պատմութեան մէջ ալ: Միայն Բուզանդն է որ մեր մասնագրութեան մէջ՝ հազիւ բացառուութիւն մը կրնայ նկատուիլ, երբ կանացի գեւաքեր կը ներկայացնեն իրենց ներքին կեանքով: Իսկ փաղաքեւ, Բովմայի եւ Օրբելանի յիշատականները հազիւ աշխարհութիւնն գրաւողներ են: Որչափ քան աստ է հայ կնոջ պատմական կեանքին սուսուածարութիւնը՝ պատմագիրներու այս անքանիկ զանցուածութեամբ:

Բայց Մեծն Սահակի միամտը դուստրը կրնանք զնել անոց շարքին մէջ, որք Կոստանդնուք, եւ չեն նմանք անոյն: Եւ անդորտ ակիկներուս նա ալ, անտարակոյս, եղաւ կին մը՝ «անուանի եւ սոսուելու» սինոյն լաւ եւ ժողովրդ մասնագիր, փարպեցու անինն հջոր եւ ցուցցոցիւ բացատրութիւններով:

Խորնանցա ըրած յիշատակութիւնը՝ «Ի թախանակչոյ գտեան, հեւատեւ եւ գործն Յանիկնայ մը կարգութիւնն ու ընդունակութիւնը կը մասնն, որան համար իւր Հայրը զոնց Յիւրան եւ ասաննանշորհումներ ստացաւ որու զխառնքն էր իւր փեսին Սպարապետութիւնը՝ Մամիկոնեանց Յուսին նախարարական Եւ՛ գաղտն բարբառացումը, ուր ինքն Սահականուշն իւր բարբ Տղարա զգաց ինչ զինք՝ իւր հարս սպարապետական Յան: Սահականուշը հարանացած էր զգրաւարներու Յուսին, որու փառքը կը վառէր դիմեցողները որ իւր Համագոյնը սպարապետ պիտի ըլլար, պիտի բարբանար իւր հարսութեան Յանը: Այս էր անոր անուանի մասնագիր, քաղաքական գործերու խելամուտութեան ստուակը: Այսպիսի զլխու տէր կին իւր կուսութեամբ, անու պատճառ իւր Հոր լափ եւ թերեւս անկէ անկէ հող ասնիք իւր որեւկին՝ մայրնի՛ն գուրգուրանքով էր կը պարտաստէր սպարայ սպարապետ իւր կուսութիւն լամբով եւ իւր զգացումներուն սուրուութեամբ:

Չնչք գիտեր թէ Համագոյն, Վարդանի հայրը, ինչ անհասական նկարագիր անէր եւ ինչ ազդեցութիւն գործեց իւր զակին վրայ: Համագոյն իւր նախորդներուն պէս մասնաւորաբար շնչատակուիր իւր գործերու հետ միասին: Անշուշտ պատմութիւնն էլ մը բացած պիտի ըլլար այս պատմական զբաղմարին, որան վաղապէս մահը անմխիթար սուգ մը դրաւ իւր ուղեւոր աներով սրտին մէջ: Իսկ աշխարհը մասնուանցա վերադարձներու. — «Բանիք մեւեուլ Համագոյն պայ (414—415) եւ ի սէ մէջ եկեւ Սահայոյ, ոչ

ու ի Բոսնիոս-Էրցովինոս հաստից զեռանքս Հայոց, (խոր. Գ. ԺԵ): Երբ մեծ սուրբ մը կը մտանուի Մեծ Հայրապետը, եւ Հայոց բանակը վարելու ու ի զ Գանուի, գրեթէն է զգալ Համազասպի Գրիգորի զիջըը, որ արժանիքին գրուականն է արդէն Մեծ Սահակի փեսայացումը, հայ զորաւորութեան սանձին իրեն յանձնուիլն եւ Մամիկոնեան Յոհաննի իրմով բարձրացումը Ե՞ր գահին, Համազասպի նշանաւոր Մամիկոնեաններէն է ուրեմն, եւ հարկու իւր սպարապետի՝ ընտիր յատկութենէն բան մը գրու իւր Վարդանիւն մէջ, որ քիչ յետոյ իւր տեղն զիտ գրուեր: — Համազասպ սնշուշտ շատանք Տանուկոններէն էր իւր Յոհաննի, ասոր Թուականը կորելի չէ որոշել, իսկ իւր սպարապետութիւնը տեւեց 26 տարի, 388 կամ 389—414 կամ 415:

Ետանի չէ թէ Վարդան՝ իւր հօր գերեզմանին վրայ թափած արցունքով ողորկեց իւր մօր շիրիմն ալ. կամ թէ Մեծն Սահակ այս ամաններէն որուն խաբիւը ողբաց առաջին անգամ: Արովհետեւ Սահականոյ իւր Բախմալնաւ միայն կը յայտնուի պատմութեան մէջ:

Վարդանի եւ իւր եղբայրներու ազգական մարզանքներն, որը յետոյ այնքան նշանաւոր էջեր լեցուցին պատմութեան մէջ, կը սիրեմ Համազասպին առէ: Համազասպ վարժեցուց եւ հպեց անոնց վրայ. այս այնչափ բնական է որչափ Մեծն Սահակն առաւել հարգածութիւնը միւս մարզանքներու վրայ: Եւ անտեղ չէ ենթագրել թէ զորավոր Յոհան մը պահանջը զիտը ըլլար իւր հարազատները ասոր վարժեցու հրահանգին շնորթարկել, գէթ բարբառին: Մեծն Սահակի մասնաւոր ենթադրութիւնք միտկողմանի պիտի չըլլար. Համազասպն ալ կը հպեր իւր զուգակներուն վրայ, «որը», Փարպեցու Վարդանի եղբորորդիներուն մանկութիւնը բացառող խօսքերով, «միշտ դեռու եւ ի տի մակոսիւնս էլն՝ ամենայն տեսանող մտաց եղեւիլն սղլուիտ եւ զբժանլիս... լատարնիտ... յամիայնի, եւ օխնասորտ ի իտերդէ. Դուսորտ եւ իմաստեփոտ, ի նկարխոսիւնս ինչեց իմիքի եւ զիդեցացող, յար՝ ինքնաւորտ եւ նախապետ. յերկոցանց յետոց սղլուիտ, եւ յամիայն իտանս սղլուիտ եւ շնորհուցիտ զորոց յանջոցսս յանկին քաղաքատայտ զանաւորայցի զորաբան, իտերդիւզ հանապաղ զիտ այլ եւ այլ որոց, եւ իտ այլ զտորանկան եւ մշտեփն գիտող ինչորով ըստ իւրտանկեւր ուլտարաց: Կոտտ շնորհանայն ընկրիտ ամիայն Տանուկոնեանց Հայոց. Կոտտ զարգարիլն յամիայն քան զարտ եւ ընտրիտ»:

Հայրենակի սերունդին այս բնախօսական եւ մտաւորական կենդանի եւ աշխարհ նկարին մէջ՝ Փարպեցու արտայայտիչ գրչէն ելած իբր միեւնոյն տոհմի նկարագիր, ամենայն իրաւունք կրնանք զիտել Վարդանը, Հայրենակը եւ Համազասպանը. եւ Վարդանը՝ այնչափ թեթեւաշարժ եւ նախապան իւր պատանեկութեան որսի մարզանք-

ներուն մէջ, որչափ իւր ծերութեան Յղմուտ արեւուն վրայ, ուր օրն ի բուն նիզակ կը շարժէ, սուր կը շողացնէ, փրիւն կը տեղաց եւ տեղու կու տայ, իւր անուգրական փրիւն՝ Արշաւրկի ամառարակոտին, «ի հաստառածուութիւն եւ յանվրայ գիպողով թիւն անն վտահայն», ինչպէս Երբմն կուրսի արեւուն ժրայ (Փրպ. էջ 190—192):

Վարդանի մասուր պարագայումը գէթ հաւատար պիտի ըլլար իւր սարճականին, եւ բաց չհայրենէ, որուն՝ հարկու գրականութեան ալ զբաղեցու Սահակի ազգութեան ասի, շատ վարժ էր անշուշտ յոյն եւ պարսիկ լեզուներուն:

§ 2. ՎԱՐԴԱՆ ՍՏՐԱՍԵԼԱՍ:

Վրիթ անեցանք յիշատակելու (էջ 87) թէ Մեծն Սահակ՝ իւր Թանու Մեծ Վարդապետ Բիզանդիոն ղրկեց 420ին՝ կոթուր պաշտօնով մը: Այս Թուականը Վարդանի կհանքին նշանաւոր մի կէտը կ'որոշէ. կէտ մը գործունեութեան, որ կապուելով թէ ազգային եւ թէ մասնաւորական պատմութեան զեպքի մը հետ, նոյնչափ յատուկ նշանակութիւն մը կ'ունենայ:

420էն յառաջ Վարդանը՝ նկատմամբ բան մը չէ անանգուած. գիտեմք միայն թէ Մեծն Սահակ առաւել խնամք իր ամենէր իւր Թուկերու կրթութեան: Բայց անառարկայ գէթ երկի ներքին գործերու մէջ իբրև սպարապետի Տանուկոնեան զուակ բաժին մը կամ պաշտօն մ'ունէր: Ոչ միայն իւր Յոհաննի զիրքը, ոչ միայն Մեծն Սահակի հովանաւորութիւնը՝ թիլլ չեն ասր անգործ ենթագրել Վարդանը, այլ մանաւանդ ասրքը, որ բաւական յաւաքացած էր 420էն յառաջ: Արդէն Մամիկոնեան Յոհաննի Տանուկերութիւնը Վարդանին անցած պիտի ըլլար իւր հօր Համազասպի վախճանուկն յետոյ. թէպէտ այս մտքն չկայ ս եւ է յիշատակութիւն այն ասին Վարդան հասուն երիտասարդ մ'է 27—28 տարեկան եւ իբր անդրանիկ՝ Տանուկերութիւնը իւր ժառանգական իրաւունքն էր: Եթէ պատմութիւնն ապեբախտ զանուած է այսպիսի անձերու կենսագրական նոյն իսկ անէնէն էական պարագաներուն հանդէպ, գէթ միւթարական է տեսնել թէ երբ Վարդան յանկարծ կը կանգնի պատմութեան շէնքին վրայ պաշտօնով մը, շատ կարեւոր եւ շատ պատուաւոր թուական մը կը բացուի իւր կենսագրութեան մէջ: Այդ պաշտօնն է Բիզանդիոնի (420) եւ Տիրանի (422) երկու նշանաւոր պատգամաւորութիւններու մասնակցումը:

Բիզանդիոն ղրկուած պատգամաւորութեան կարեւորութիւնը բնականաբար համար՝ բաւական է ուշ դնել ժամանակին, պատգամաւորութեան նպատակին պատգամաւորութիւնը կազմող անձերուն, ուր Գիտեմք ժամանակը, ուր քաղաքական տարապայման անկում մը կը բերէին հպկական գահին, երբ գրականութիւնը իբր ամբիշ զարման՝ նոր ոյժ մը կը բերէր ազգին: Վասնզոտ վրէժ կը լուծէր. Մեծն Սահակ ճակատագրական ցաւերուն հետ ներքին բան մը կը զգար՝ գրչի իշխանութեան բերած յաղթական սփոփանքը, որ

Փրպ. էջ 835, 337—338. Վ Աշքիտ նկարագիր արեւելեան արքի փոսփներու (սփեռնա) կամ օտաներու, որ այսչափ հուր թիւն ունի:

շահուերի Այսպէս (Գ. գար.) կայսեր քաղաքային տան մէջ (maison civile) պալատական պաշտօն մը կոչ (service du palais). Երբ պալատը Կամբոյրը է (palais en voyage) քանի մը պաշտօնեաներ կ'ընկերանան, որոնց մէջ Stratores (ecuyers) ւս տրուողներն են՝ comes stabuli (կոմս սխուխ) մը ներքեւ (ձագ. էջ 24), Strateres յետոյ կ'ըլլան comites rei militaris (զինուորական կոմսեր), (անգ. էջ 168), եւ Դ՛ր գարէն մինչեւ Ը՛ր երբ կայսրութիւնը սարսփելի վտրուութիւններ կ'անցնի քաղաքական եւ զինուորական փոփոխումներ մտանի կա գան: Ե՛ր գարուն Բիւզանդիոնի ամենէն կարեւոր պատուի տիրոջ ներքեւ երկու էին՝ դարբին-Նիւն (Patrice) եւ կոմս-Նիւն (comte), որ երբ կարգի բաժնուած էր կոստանդինէն ի վեր (անգ. էջ 26, 167, 665):

Գառախութիւնը Հայ իշխաններուն ջիւանգամ կը արուեր Դ՛ր — Ե՛ր գար: Անգի միայն դարձի կոչուող կոչուեցան (Օրբել. Ա. էջ 75) իսկ յետին դարերուն կը շուայտի այն ամեն օտարագիրներն, որք Բիւզանդիոնի գեղիւնութեան տակ են (ձագ. էջ 654—655, Հմմտ. Յուշիկք Ա. էջ 419):

Կամուլութիւնը, որ քաղաքային եւ զինուորական պաշտօնեաներու զանազանութեան համաց կը արուեր, Ը՛ր գարուն կ'ըլլայ Սորոտիւպոն-Նիւն երբ զինուորական պաշտօնեայ իսկ պաշտօնեայի Stratège (սարառեցառ), միեւնոյն ժամանակ երկրին կառավարչական բաժանումներն ալ ինձ (thème) անունը առին. անուն մը՝ որ մէն մի գաւառի բանակին ալ արուեցան (ձագ. էջ 201, 264—266): Թե՛ր կը կառավարուեր սորոտեժով (անգ. էջ 654), որ թէ կառավարչ էր եւ թէ զընդուն շնամակելի իշխանութեամբ մ'օժտուած, եւ որուն յարաբերութիւնը ուղղակի կայսեր հետ էր (անգ. էջ 665): Այսպէս՝ բանակը ինձերու մէջ բաժնուած էր Սորոտեժներու հրամանատարութեան տակ: Երբ կայսրութեան Արեւելքի կամ Արեւմուտքի բոլոր այդ ըստերը միացուեր գլխաւորի մը ներքեւ, այդ գլխաւորը կ'անուանուեր Արեւելքի կամ Արեւմուտքի գեմպլիցո (domestique) կամ Հրամանատար (archègète) եւ կամ Սորոտիւպո (stratèlate) ձագ. էջ 671:

Ա՛յ է Ասդանին արուած պատիւը երբ տիրոջն եւ գեւ իւր տիրոջն զինակին մէջ եւ ոչ իւր պաշտօն: Սորոտիւպո կայսրութեան մէջ Հին Հռոմի Պրետորի (Praetore) կը համապատասխանէ:

ՅՈՒՅՈՒՄ 26 ՌՈՒՅՈՒՄ ԹԱՌԻՔԻ

Յոգակի ճնարարաց Ս. Մատանանիմ եկեղեցուց
Հայայի կամ Բնրայթաղի:

(Ը-ռ-ռ-ռ-ռ-ռ-ռ)

5.

Ն Ե Ր Ս Ե Ս Լ Ա Մ Բ Ր Ո Ն Ա Յ Ի

Ռ-ԿԸ — 1619.

ՅՈՒՂԹՄ 272. էջ 544: — ՄԾԾՈՒԹՈՒՆԻ
25X20X6 սմ.: — ԳՐՈՒԹՈՒՆԻ բաւական մարտը, երկրին, իւրարանիւրը 20X6 սմ.: — ԳԻՐ խոշոր արտգրի՝ թանաթ՝ սեւ. տող՝ 81: — ՆԻՐԻԹ՝ ԹԱՌԹ՝ Իւրաքանչիւր թերթը իրարու փակուած 2 թերթերէ կը բաղկանայ. սկզբն թիւը թերթ մազադառնայ պահպանակ: — ԳՍՄ՝ կաշնպատ տախտակ: — ԱՄ-ԳՄՄՆԸ բաւական լաւ: — ԴՄՍՄԿ ՅՈՒՂԹ՝ էջ 1, 2. 271 եւ 272 թերթերը՝ որոնց վրայ յետոյ յիշատակարաններ են գրուած: — ԼՈՒՍՍՆՅԱՍՄՐԻ շկա. վեր նագրերը միայն կարմիր. միայն գրքին սկզբը՝ էջ 3ա՝ միջակ արուեստով խորան մը: — ԳՐԻՉ Լուկաս քահանայ. ստացող Դապար քահանայ եւ Սարգիս եպիսկոպոս. անո՛ր յերկրն Ոռոսիա, Ի գրեւո Գետաթաղ, Թիւ Ինձ — 1619: Չեապրիս այժմ օնպակամութիւնն է Գր. Տիգրան Մեղիք-Չոսրոյանի:

Մատենան կը պարունակէ.

Էջ 3ա—26բ. Ս. Կերտեւ լամբրնացոյն գրեւ նարանութիւնը.

Էջ 26բ—29բ. Գլխագրութիւնը Հռոմեց զբո պահանջին առ ի մէջ ի սեռա խաղաղութիւն, ընդ որո եւ լուծմանը առջեմբերեալ.

Էջ 29բ. Ինքեղը Հայոց ի հռոմեց.

Էջ 29բ. Կերտեմ կոչի կիւնկիցոյ սարսփի. խորհրդագրութիւն. զն ուղղափառ հետապոյ եկեղեցոյ, որ ի նր երբորութիւնն եւ ի անարեւելութիւնն ջի. (Մեկ. Նաթ իւն պատարարի):

ԻՄԻՊԵՐԻՈՒՄԻՆԻ բաղմութիւն են. գրեթէ ամեն զինն զիւր Սարգիս երգ. կամ Դապար քահանան կը յիշատակուին. ընդհանուր գաւառն է 32. արժեցմէ կը յիշենք միայն հետեւեալ չորսը, որովհետեւ Քոստանու ներք թ. կին համարուա կրկնութիւններ են միայն.

Էջ 25բ. Որ արքայ թագաւոր գրոցա՝ Սարգիս երկին եւ այլ մտարան եղարոցն որ հանդարտեալ կան յանապատի:

Էջ 25բ. Չառացոյ գրոցա ըզարգին կայն եւ այլ մտարան եղարան յիշեցէ յալաթի եւ հետ նց միջ գոցա եւ գուց յիշեալ լինիք ի քն ամեն:

Էջ 48բ. Չառացոյ գրոցա ըզարգիս հայրն անապատի եւ եղարան իւր հռոմայ յիշեցէք ի քն աղբիմ:

Էջ 245բ. քն ան քն նր մարմնոյ եւ արեան բարեխաւսութիւն որդմա ստացողն օրա զարգ քնին եւ ծնողայ նորին հորն պաշարութիւն եւ մորն զարագողին. կնոջն յնոյն. եւ որդին եկրեմին. եւ ինձ միջ. զին գծողն եւ իմոյն նմի ամեն: թվ. սկզբ:

Գլխաւոր յիշատար. Փառք ամենաք երբոր գութինն եւ միջ նմութին հոր անձնի անպգանականի եւ որդոյ ենեկոյ ի հարե նախ քն զժամանակ: եւ հազոյն օրոյն ի յարե նախ քն անհասարար. որ ետ